

Violetta Wróblewska

viola@umk.pl

<https://orcid.org/0000-0002-5776-8382>

Instytut Nauk o Kulturze

Wydział Humanistyczny

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Trwałość czy zmiana? W kręgu ludowych i nieludowych tradycji

*Durability or change?
In the circle of folk and non-folk traditions*

Wydawać by się mogło, że o tradycji ludowej napisano już prawie wszystko i nic nowego nie da się w zakresie tej materii powiedzieć, ponieważ obecnie rejestruje się w terenie jedynie kulturowe odpryski dawnej chłopskiej kultury, które zachowały się w rodzinnych zasobach za sprawą nestorów, ewentualnie w archiwach zbieraczy regionalistów. Zwłaszcza za mało satysfakcjonujące może uchodzić badanie etnograficznych regionów już dobrze rozpoznanych i opisanych, jak Kaszuby. Obszar ten, cieszący się znacznym zainteresowaniem badaczy, już w XIX w. i to z różnych powodów – zarówno politycznych, historycznych oraz językowych (Wróblewska 2018: 93–103) – dawnych (Nadmorski 1892; Ramułt 1893), jak i współczesnych (Labuda 1996; Paźdzjerski 2016), zdaje się być obszarem miłąkim poznawczo.

Nic bardziej mylnego. Okazuje się, że rzeczywistość potrafi zaskoczyć, czego dowodzi wydana niedawno monografia *Kaszubskie dziedzictwo kulturowe: ochrona – trwałość – rozwój*, pod red. Ewy Kocój, Cezarego Obracht-Prondzyńskiego, Katarzyny Barańskiej i Mirosława Kuklika (Kocój, Obracht-Prondzyński, Barańska, Kuklik 2021). Jest to praca niezwykle interesująca, wieloautorska, w przekrojowy sposób ukazująca najważniejsze elementy regionalnego dziedzictwa kulturowego, z uwzględnieniem aspektu jego trwałości i zmiany. Jednocześnie nie brakuje w niej prezentacji zupełnie nowych zjawisk, związanych ze zmianami zachodzącymi w regionie za sprawą

czynników cywilizacyjnych, kulturowych, jak też politycznych, dowodząc nieustającej dynamiki kulturowej. Za niekwestionowany walor monografii należy uznać opis kształtowania się zupełnie nowych form tradycji, niepozostających w związkach z dawną kulturą ludową, ale wynikających ze specyfiki ziemi kaszubskiej. Nie brakuje również przykładów działań, np. artystycznych czy animacyjnych, które zostały zainspirowane tradycyjną kulturą. Całość przemyślana, dobrze poparta przykładami, również materiałem zdjęciowym, szkoda jedynie, że czarno-białym, co odbiera nieco smaku. A zmysły przy poznawaniu regionalnego dziedzictwa Kaszub odgrywają ogromną rolę, wiele tu bowiem dźwięków, kolorów, zapachów. Ale mimo tego drobnego mankamentu zebrane w tomie prace (łącznie 12, dodatkowo wstęp i noty o autorach), w większości wyrastające z badań terenowych, to interesujące, napisane z pasją, pogłębione, wieloaspektowe studia dotyczące wybranych elementów ludowego dziedzictwa Kaszub, takich jak język, literatura, muzyka, folklor, obrzędy i zwyczaje.

Całość otwiera *Wstęp* napisany przez E. Kocój, C. Obracht-Prondzyńskiego, K. Barańską i M. Kuklika. Jest to ważna część zawierająca podstawowe informacje o publikacji, prezentująca w zarysie treść wszystkich artykułów, jak też podstawowy cel naukowego przedsięwzięcia. Jej redaktorzy widzą go w przybliżeniu szerszemu gronu odbiorców różnych kontekstów funkcjonowania regionalnego dziedzictwa kulturowego Kaszub – wielokulturowego, wielośrodowiskowego, wieloetnicznego we współczesnej przestrzeni europejskiej.

Wszystkie artykuły dają się podzielić na 3 tematyczne grupy. Pierwsza, najmniej liczna (2), to rozważania teoretyczne dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego; druga (5), najbardziej bogata i różnorodna, to prezentacja wybranych zjawisk kultury ludowej, kontynuowanych przez społeczność lokalną, widzącą w tym szansę na podtrzymanie tożsamości regionalnej. Trzecią (5) tworzą artykuły dotyczące zjawisk nowych, powstałych w ostatnich latach, ale które zaczynają funkcjonować według modelu dawnych tradycji – na zasadzie powtarzalności, wariantowości i schematyczności.

W grupie pierwszej znajdują się 2 fundamentalne dla tytułowych rozważań artykuły – Anny Kwaśniewskiej *Kontynuacja – odtwarzanie, tworzenie. Niematerialne dziedzictwo kulturowe Kaszubów w procesie przemian* oraz C. Obracht-Prondzyńskiego *Kaszubskie lokalności. Refleksje i postulaty badawcze*. Oba nie tylko dookreślają kwestie terminologiczne omówione we wstępie, ale też koncentrują się na dwóch istotnych zjawiskach, jak niematerialne dziedzictwo kulturowe oraz tożsamość lokalna w powiązaniu z tradycją.

Tekst pierwszy, znanej badaczki Kaszub, poświęcony został niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu regionu definiowanemu zgodnie z Konwencją UNESCO. A. Kwaśniewska, na podstawie wyników prowadzonych przez siebie badań w latach 2013–2017 na Pomorzu Wschodnim, nakreśliła aktualnie występujące przejawy niematerialnego dziedzictwa kulturowego w lokalnych społecznościach, w kontekście

tożsamości. Skoncentrowała się na tradycjach kontynuowanych (np. folklor słowny, doroczne i rodzinne obrzędy), rekonstruowanych (np. rękodzielnictwo, strój ludowy, widowiska), konstruowanych (np. zażywanie tabaki, dożynki) oraz zapożyczanych (np. z języka i kultury niemieckiej, z Internetu), dowodząc ich znacznej żywotności, nawet jeśli część z nich nie wykazuje już mocnego związku ze stylem życia, jaki na Kaszubach się obecnie prowadzi.

Z kolei C. Obracht-Prondzyński, odwołując się do znanych ujęć problematyki tożsamości, lokalności i regionalności, m.in. Stanisława Ossowskiego i Czesława Robotyckiego, prezentuje złożoność tego rodzaju kwestii, zwłaszcza po zmianach ustrojowych Polski w 1989 r. Na tle historycznym, politycznym, społecznym i kulturowym regionu autor rozpatruje przekształcenia tożsamościowe, przejawiające się w silnych tendencjach normatywistycznych i standaryzacyjnych (np. w edukacji), przy jednoczesnym zachowaniu przez Kaszubów lokalnych uniwersów symbolicznych i związków z tradycją ludową. Ważny postulat badawczy, jaki został przy okazji w pracy sformułowany, dotyczy pogłębionych badań regionu z uwzględnieniem jego różnicowań lokalnych na wszystkich poziomach życia – od języka, przez kulturę, edukację i politykę, po rytuały dnia codziennego. Tym samym oba teksty, wzajemnie się dopełniając, ukazują różne aspekty tradycji ludowej i zmieniającego się do niej podejścia.

W kolejnej grupie artykułów scharakteryzowano wybrane zjawiska kulturowe decydujące o oryginalności tradycji kaszubskich, jak muzyka, pieśni, kołędowanie, folklor rybaków oraz feretrony. W pierwszym pt. *Muzyka Kaszub – muzyka meandrująca*, Witostawa Frankowska skoncentrowała się na przedstawieniu tradycji muzycznych regionu w szerokim kontekście historycznym. Pokazała, jak funkcjonujący przez wieki stereotyp dający się sprowadzić do stwierdzenia *Pomerania/Cassubia non cantat* nie jest prawdziwy i wynika z braku rzetelnych badań w czasach, gdy inne regiony pod względem muzycznym mocno eksplorowano. Prezentując rys historyczny badań nad folklorem muzycznym, autorka przedstawiła specyfikę muzyki Kaszub, dzieląc ją na muzykę ludową (tradycyjną) i muzykę regionalną (autorską muzykę opartą na języku kaszubskim), rozwijającą się od lat 30. XX w. do współczesności. Nakreśliła przy tym jej linie rozwoju, wykazując pozytywne, jak i negatywne cechy zjawiska.

Uszczegółowieniem podjętej przez badaczkę problematyki jest kolejna praca w zbiorze, napisana w języku kaszubskim przez Rómána Drzéżdżóna, pt. *Mùzeùm Kaszëbskò-Pòmòrszczi Pismieniznë i Mùzyczi we Wejrowie, Kaszëbszczi Schnitzelbank, to je czile słów ò piesni Kaszëbszczé nótë*. W centrum rozważań znajduje się problem znaczenia i pochodzenia jednego z istotnych wyróżników regionalnych, za jaki można uznać pieśń „Kaszubskie nuty”, nazywaną również „Kaszubskim abecedem”. Autor dowodzi, że tekst został zapożyczony z kultury niemieckiej, z biesiadnych pieśni określanych mianem „schnitzelbanków”, o czym przekonuje jedna z najstarszych jej wersji znaleziona na Helu. Za pierwszą drukowaną wersję badacz uznaje niderlandzką balladę erotyczną z 1733 r., której liczne warianty wykonywano w całej Europie. Drzéżdżón

nie tylko określa pochodzenie „Kaszubskich nut”, ale także opisuje ich ewolucję związaną ze zmianami społeczno-politycznymi i kulturalnymi oraz prezentuje obecność w różnego typu przekazach, dawnych i współczesnych.

Trzy następne prace prezentują wybrane zjawiska folklorystyczne. *Obrzędowość rybaków kaszubskich w okresie funkcjonowania maszoperii rybackich (od II połowy XIX wieku do lat 60. XX wieku)* M. Kuklika to praca o kulturze rybaków z Nordy (Półwysep Helski), ukazująca ją na tle przemian historyczno-politycznych i społeczno-gospodarczych do lat 60. XX w., kiedy to rozpoczęły się znaczące przeobrażenia w tradycyjnym rybołówstwie kaszubskim. Skoncentrowano się na opisie sposobu działania maszoperii, czyli grup rybaków razem pracujących, dzielących się połowami, jak też uczestniczących w obrzędach i w życiu religijnym. W pracy nie brakuje również interesujących odniesień do współczesnej kultury rybaków na Helu.

W artykule *Kaszubskie kolędowanie godowe – czyli Dze Gwiōdzka chōdzy, tam djobeł nie szkōdzy* Iwona Świątosławska skoncentrowała się na zimowym kolędowaniu („kaszubskie gwiazdki”), obrzędzie wpisanym w 2019 r. na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W oparciu o materiały pochodzące z badań terenowych prowadzonych od XX w. do czasów współczesnych wykazała zmienność tej formy obrzędu, przedstawiła jej specyficzne elementy, takie jak stroje, akcesoria, maszkarony, oraz omówiła podstawowy scenariusz kolędowania. Zmienny charakter obrzędowości kaszubskiej podkreśliła także w *Salutuj, szwenkuj i tańcz! Kaszubskie pokłony feretrońów – próba opisu etnograficznego* Krystyna Weiher-Sitkiewicz. Badaczka scharakteryzowała unikatową regionalną tradycję pokłonów ze świętym obrazem, w interesujący sposób przedstawiając uczestników obrzędu – obraźniczki i obraźników, ich motywacje, jak również wytworzone wokół tradycji zwyczaje oraz społeczny odbiór tej praktyki. Swoje obserwacje autorka oparła na przeprowadzonych w roku 2018 badaniach terenowych w trakcie odpustów kaszubskich w wybranych miejscowościach.

Gdy dwie pierwsze grupy tekstów wyraźnie odwoływały się do tradycji związanej z kulturą ludową, trzecia poświęcona została zupełnie nowym zjawiskom, które zyskują lub mogą zyskać status tradycji. Marcin Laberschek w artykule *Mechanizmy przywoływania pamięci. Trzy pomnikowe maszyny przedsiębiorstw regionu kaszubskiego* zajął się problemem dziedzictwa poprzemysłowego, funkcjonującego jako pomniki pamięci („maszyny-pomniki”). Traktuje je jako znaki przeszłości, przywołujące wspomnienia o przedsiębiorstwach istniejących niegdyś na terenie Kaszub. Swą uwagę badacz skupia na trzech tego typu pomnikach: monumencie Kopalni Ropy i Gazu Ziemnego w Żarnowcu, pomniku Elektrowni „Ołowianka” w Gdańsku oraz pomniku PKP Szybkiej Kolei Miejskiej w Gdyni. Interesująca wydaje się propozycja „skansenowego” kształtowania przestrzeni uprzemysłowionej, jak niegdyś traktowano przestrzeń wiejską, tj. chłopskie chaty, karczmy czy młyny, nadając im określony ład i wygląd. Właśnie w takim podejściu widać nawiązanie do tradycji i próbę kreowania jej nowej wersji.

W podobnym duchu, chociaż na poziomie działań artystycznych, przedstawia swój pomysł na kontakt z tradycją Marta Kudelska w artykule *Czasem warto zejść ze ścieżki, czyli kuratorka w nawiedzonym lesie – wykorzystanie lokalnych opowieści ze Słupska i Ustki w kontekście wystaw z cyklu „Czarna Trylogia” w Bałtyckiej Galerii Sztuki Współczesnej*. Autorka zajęła się problemem wpływu niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu Pomorza na działania współczesnych polskich artystów i kuratorów instytucji kultury. Wychodząc od założeń Marii Janion (1991), badaczka proponuje „zwrot romantyczny”, polegający na wykorzystaniu lokalnych opowieści do tworzenia nowej sztuki. Zjawisko rozpatruje na przykładzie wystaw tworzących cykl „Czarna Trylogia” prezentowanych w Bałtyckiej Galerii Sztuki Współczesnej w Słupsku i Uście od 2018 r., a czerpiący z lokalnej historii związanej z czarownicami, jak też z opowieści odnoszących się do szeroko pojętej natury.

Autorki dwóch ostatnich tekstów skoncentrowały się na folklorze słownym i nowej literaturze kaszubskiej – elementach równie istotnych w budowaniu lokalnej tożsamości jak wszystkie inne wskazane w pracy. Ewa Żmijewska w artykule *Obecność utworów literatury kaszubskiej w podręczniku „Kaszëbscë abecadło. Twój pierwszy elementôrz”* zajęła się tematem podręczników jako narzędzi kształtowania tożsamości regionalnej. Opisując najbardziej znany kaszubski elementarz, omawia jego zawartość, dokonując charakterystyki poszczególnych składowych i dowodząc ich użyteczności w procesie edukacji, tożsamości i języka.

Natomiast Agnieszka Bednarek-Bohdziewicz w pracy *Morze uczy lądu... Rozważania o kaszubskim Bałtyku* zwróciła się ku tematyce morza w folklorze, przede wszystkim w pieśniach ludowych, jak też w literaturze kaszubskiej. Autorka, odwołując się do licznych przykładów, dowodzi, że Bałtyk w twórczości regionalnej nie ma zbyt wielu reprezentacji, co wynikać może z braku dawnych zapisów pieśni, którymi Kaszubi nie chcieli się dzielić z obcymi, z faktu tabuizowania tematu lub też z powodu traktowania morza jako elementu codzienności, o którym nie ma potrzeby mówić czy śpiewać. Zachowane teksty, jak też utwory literackie o Bałtyku pokazują jednak, że mowa o morzu to w rzeczywistości mowa o sacrum, co wypływać ma z pełnej szacunku postawy Kaszubów wobec żywiołu wody. Jednocześnie w literaturze morze nabiera dodatkowych znaczeń symbolicznych, takich jak znak śmierci, pustki i mityczny przedczas. Oba artykuły dowodzą, że dbałość o folklor słowny oraz literaturę kaszubską w rzeczywistości jest formą zachowania i pielęgnowania języka kaszubskiego, głównego nośnika regionalnej tożsamości.

Trwałość czy zmiana? Monografia *Kaszubskie dziedzictwo kulturowe: ochrona – trwałość – rozwój* dowodzi, że jedno i drugie. Zmiana stylu pracy i komunikacji społecznej, otwartość na świat muszą skutkować modyfikacjami w chłopskiej kulturze, która zdaje się przechodzić do rezerwuaru pamięci, nabierając istotnej wartości tożsamościowej, ale bardziej spod znaku muzeum niż żywej tradycji. Jednocześnie nowe zjawiska cywilizacyjne wzbogacają istniejące zasoby regionalne o kolejne elementy tożsamościowe, nie

wykluczając tych istniejących. Trwałość i zmiana zdają się być wpisane w każdy proces budowania lokalnej tożsamości. Poruszana w pracy o Kaszubach problematyka okazuje się więc bardzo ważna i interesująca czytelniczo. Pokazuje, jak jeden z najbardziej charakterystycznych polskich regionów dba o zachowanie tradycji ludowych, ale i na bieżąco stara się utrwać oraz chronić nowo powstające zjawiska nieludowe, ściśle powiązane ze specyfiką regionu, jedne i drugie traktując jako istotne elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Monografia, ponieważ w sposób wieloaspektowy i interdyscyplinarny prezentuje dziedzictwo kulturowe jednego z piękniejszych i bardziej interesujących regionów polskich, z pewnością wypełni lukę na rynku wydawniczym, gdyż nie ma tak bogatej i różnorodnej publikacji uwzględniającej najnowsze wyniki badań terenowych oraz dociekań naukowych dotyczących Kaszub. Ponadto, ze względu na wysoki poziom merytoryczny wszystkich prac, a jednocześnie ich przystępną formę, spotka się zapewne z uznaniem czytelników, zarówno profesjonalnych, jak i nieprofesjonalnych. Nie wykluczam, że stanie się również inspiracją dla działań lokalnych, związanych z kultywowaniem miejscowych tradycji, oraz dla dalszych badań naukowych dotyczących dziedzictwa kulturowego Kaszub, a być może i innych regionów kraju.

Bibliografia

- Labuda, G. (1996). *Kaszubi i ich dzieje*. Gdynia: Oficyna „Czec”.
- Janion, M. (1991). *Projekt krytyki fantazmatycznej. Szkice o egzystencjach ludzi i duchów*. Warszawa: Wydawnictwo PEN.
- Kocój, E., Obracht-Prondzyński, C., Barańska, K., Kuklik M. (red.) (2021). *Kaszubskie dziedzictwo kulturowe: ochrona – trwanie – rozwój*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nadmorski, I. (1892). *Kaszuby i Kociewie. Język, zwyczaje, przesady, podania, zagadki i pieśni ludowe*. Gdańsk: Wydawnictwo Oskar.
- Paźdzjerski, D.V. (2016). *Bajki, legendy i podania kaszubskie – dawniej i dziś. Materiały pokonferencyjne*. Gdańsk: Nadbałtyckie Centrum Kultury.
- Ramułt, S. (1893). *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Wróblewska, V. (2018). Bajka ludowa na Kaszubach. W: V. Wróblewska (red.), *Słownik polskiej bajki ludowej* (s. 93–103). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Słowa kluczowe: tradycja, folklor, kultura ludowa, kultura kaszubska

Keywords: tradition, folklore, folk culture, Kashubian culture